

Епоха Амосова. Слово про незабутню людину в рік її століття

Трахтенберг І.М., Академік АМН України, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки, доктор медичних наук, професор

Микола Амосов — це рідкісний нині феномен ученого і громадського діяча, чиї судження ставали інтелектуальним надбанням не тільки його часу, а й духовним даром, виразно націленим у прийдешні роки.

***Vestigia semper adora* (Завжди шануй сліди минулого)**

У списку оголошених ЮНЕСКО знаменних дат 2013 рік значиться як "рік Амосова". У зв'язку з цим у пам'яті спливають спогади, пов'язані з останніми днями Миколи Михайловича.

5 грудня 2002 року. Мені надовго запам'ятався несподіваний телефонний дзвінок, який сповістив характерним амосовським голосом, що цього разу буде порушено усталену традицію. Зустріч із нагоди дня його народження, повідомив Микола Михайлович, не відбудеться через кепське самопочуття іменинника. Таке сталося вперше за багато років, упродовж яких кожного 6 грудня за святковим столом в амосовському будинку збиралися близькі цій родині люди. Всі вони, зокрема ваш покірний слуга, отримували заряд радості від спілкування з винуватцем урочистостей.

Незабутні зустрічі були овіяні серечною атмосферою доброго київського дому, теплом його гостинної господині Лідії Василівни, дружньою прихильністю дочки Каті й зятя Володимира — достойних продовжувачів сімейних традицій. На жаль, ці світлі зустрічі вже позаду. Зберігається дорога пам'ять, трепетне відчуття минулих радощів, вдячність, прагнення справдити надії наставника на краще майбутнє.

Понад півстоліття з незабутнім Амосовим у любимому Києві, який став для нього рідним. Десятиліття без нього, визнаного ще за життя совістю сучасників.

Цей нарис — небайдужі нотатки про неповторного старшого товариша. А ще — данина шляхетній пам'яті, бажання нагадати читачеві, особливо з покоління молодих, що "спогади про чудових людей породжують у нас дух роздумів. Вони виникають перед нами, як заповіти всіх поколінь...". Цими словами Гете доречно розпочати розповідь і роздуми про чудового нашого сучасника й співвітчизника, чий внесок у духовне надбання України на межі тисячоліть важко переоцінити.

Микола Амосов — надзвичайно яскрава особистість старшого покоління сучасників, ім'я його — одна з прикмет минулого ХХ і нового ХХІ століття.

Без перебільшення сказано в прощальних виступах: "Амосов — це була епоха". І тепер, коли читач користується інтелектуальним амосовским даром — його літературною художньою спадщиною, науковою публіцистикою, мемуарами, нарисами-роздумами, в яких так неординарно переплелися

біологічні, медичні, соціологічні й філософські проблеми, — ми з непорушною впевненістю можемо сказати: його життя, лікарський і науковий подвиг, громадянська позиція, яку він відстоював із властивою йому прямою, — вражаюча віха в розвитку сучасної суспільної думки.

Микола Амосов — це рідкісний нині феномен ученого і громадського діяча, чиї судження ставали інтелектуальним надбанням не тільки його часу, а й духовним даром, виразно націленим у прийдешні роки. Амосовські твори, доповіді на наукових і громадських форумах, участь у дискусіях, публічні лекції завжди привертали до себе особливу увагу практично всіх наших співвітчизників. Кожен із його виступів ставав предметом зацікавлених, нерідко бурхливих і зовсім неоднозначних суджень. І не тільки за життя, а й тепер, коли його немає з нами, коли для багатьох, хто тільки входить у світ пізнання духовних цінностей, його літературна спадщина виявляється вражаючим відкриттям і одкровенням.

Хочу перенести читача на старовинну київську Фундуклеївську вулицю (нині — вул. Б.Хмельницького). Тут у наріжному, нічим не примітному будинку на перетині з вулицею Івана Франка піднімаємося на другий поверх, у квартиру з довгим коридором, що веде у вітальню, а через неї — у вузькуватий кабінет із безліччю книжок на полицях та столиком із комп'ютером на ньому. За ним останніми роками довгими годинами натхненно працював Микола Михайлович, сидячи в старому дерев'яному кріслі, яке сам же неодноразово лагодив. А в іншому кріслі, розміщеному поруч, бувало, сиділи різні співрозмовники — постійні гості такого шанованого дому. Втім, слід зауважити, що визначення "постійні" жодним чином не означає їх регулярного навідування. Відбір у господаря дому, зрозуміло, був у міру строгий і вибірковий. У числі співрозмовників, крім колег та учнів, тут часто бували близькі Миколі Михайловичу люди: хірурги Олексій Федоровський і Василь Братусь, письменник Юрій Дольд-Михайлик, авіаконструктор Олег Антонов, літератор Григорій Кіпніс, лікар-публіцист Юрій Віленський, багаторічні співробітники по інституту — Яків Бендет і Юрій Мохнюк.

Дивлюся на спорожнілий кабінет, зачохлений комп'ютер на столі, стіни, на яких кілька улюблених картин Миколи Михайловича. За склом книжкових полиць — сімейні фотографії, знімки з друзями: на одному — рідне обличчя Володимира Фролькіса, тут-таки особливо дорогий для мене знімок, де ми з Миколою Михайловичем на загальних зборах Академії. Пригадується, тоді ж було зроблено й інший знімок, який дбайливо зберігається в мене. Поруч із Миколою Михайловичем — послідовник його ідей про фізичні навантаження, академік Олексій Чуйко. Настрій у них відмінний: чогось зраділи і сміються. Як недавно це було і як давно!..

Знову дивлюся на осиротілий кабінет і думаю: "Боже ж мій, скільки тут було переговорено на найрізноманітніші теми. "Прекрасне це заняття — спілкування", — любив він повторювати.

То, можливо, годиться розповісти про те, що найбільше запам'яталося, коли, абстрагувавшись від суєти буднів, ми говорили про минуле, складні перипетії сьогодення і, на жаль, не дуже ясні перспективи майбутнього.

Хотілося б згадати, що роздуми Миколи Михайловича, якими він ділився і про які я маю намір повідати, були співзвучні думкам нашого спільного товариша, блискучого вченого, фізіолога й геронтолога В.Фролькіса про те, що нам усім як повітря потрібна правда, а не "піднесений обман". І якщо трансформувати цю непорушну істину як веління часу, звернене до медицини й медико-біологічних наук, то зараз суспільство й держава не можуть не підтримати лікарів, а також сучасних дослідників, зайнятих науковим пошуком у природознавстві. І далі, як писав В.Фролькіс: "Ми входимо в нове століття. Буде створено речовини прицільної дії, буде створено клонуванням штучні органи власне людини, процвітатиме генна й геннорегуляторна теорії. У всіх країнах відбувається гуманізація науки. Коштів мало, тим більше треба концентруватися на пріоритетах. У нашій країні таким пріоритетом мають бути медицина й біологія".

Тут дозволю собі невеличкий відступ. Одна з п'єс Семюеля Беккета — відомого ірландського драматурга та письменника — потрапила в Книгу рекордів Гіннесса як найкоротша у світі п'єса, що триває всього 35 секунд. Називається вона "Зітхання". У концепції Беккета це і є людське життя. Спалах, зойк — і мовчання. По суті, цьому й присвячена вся творчість письменника, відзначеного Нобелівською премією. "Людське життя як зітхання", — як хочеться не погодитися з такою несправедливістю. Але безуспішно! Недарма Беккет обурюється людським безсиллям: уся його творчість — це ще і нарікання людини на Бога, і небажання самої людини прийняти несправедливість світобудови.

Сумні роздуми навідують нас у другій половині життя. Як часто ми обговорювали цю проблему з Миколою Михайловичем. І були одностайні: важко змиритися з усвідомленням, що мить, яка називається життям, врешті-решт наближається до кінця. Тим більше варто прагнути ще багато чого встигнути зробити, незавершене — завершити. Були одностайні і в тому, що ближче "до кінця" — порятунок у роботі. Згадували віршовані рядки чудового поета Юрія Левітанського:

Когда земля уже качнулась,
уже разверзлась подо мной
и я почувал холод бездны,
тот безнадежно ледяной,
я, как заклятье и молитву,
твердил сто раз в течение дня:
— Спаси меня, моя работа,
Спаси меня, спаси меня!

Як одне з філософських, а можливо — і просто життєвих напучувань, перевічених роками, співзвучних сказаному вище, сприймається судження

про те, що, доки людина творчої праці жива, доки не вичерпалися духовна енергія, прагнення пошуків, нових звершень та сподівань, — вона повинна творити і приносити плоди. При цьому цінувати кожен новий день, як маленьке життя, радіти повсякденним справам, турботам, зустрічам, спілкуванню, усвідомленню того, що ще належить зробити.

Пригадую, одного разу ми з Миколою Михайловичем довго обговорювали питання, що, можливо, найближчі десятиліття в новому столітті виявляться бажаною епохою, коли нарешті щезнуть сумніви, які докучали нам раніше, і людству відкриється найважливіше! Але чи можуть щезнути сумніви, якщо їх не вдалося розвіяти за стільки минулих років? Була така притча, розмірковування про те, що ж усе-таки в житті важливіше. Ісус проголосив — "співчуття", Мойсей сказав — "думка", Маркс — "їжа", Фрейд — "секс". А Ейнштейн повторив своє: "Усе в житті відносне". Останнє як істина збережеться, мабуть, і в нашому майбутньому.

І все-таки, що чекає всіх нас у майбутньому? В пошуках відповіді на стику двох століть, а заодно — і двох тисячоліть, багато хто психологічно відчув особливий стан. Очікування зміни таких вражаючих віх у житті людства породило і в суспільстві, і в індивідуальному світі кожного з нас невпевненість у завтрашньому дні. Виник стан якоїсь дивної хисткості. Можливо, через ці тривогу й невизначеність ми дедалі частіше стали подумки підбивати підсумки минулого, замислюватися над прийдешнім, переносити на "потім" давно виношені плани, відкладати їх на майбутнє. Якесь відчуття внутрішнього дискомфорту стало позначатися і на повсякденних справах, і на життєвих пориваннях. Можливо, воно ініціювалося думкою про те, що ти вже людина минулого століття. Хоча ще зовсім недавно ми любили гордо повторювати: "Я — людина ХХ століття". Століття, яке вмістило в собі стільки знакових подій, потрясінь, непередбачених революційних сплесків, спустошливих протистоянь, війн, трагедій, геноциду, який забрав мільйони людських життів.

Як не згадати мудрого Єжи Леца, що сумно зазначив: "кожен вік має своє середньовіччя". Тим часом, хоч це може здатися парадоксальним, у минулому столітті було багато вражаючих плідних діянь, у т.ч. духовних, творчих, наукових. Втілилися вони і в друкованому слові — літературній спадщині наших попередників та сучасників — художніх творах, наукових книжках, філософських працях, публіцистичних опусах, мемуарних картинах. І в усіх цих літературних жанрах зосереджено й водночас захоплено працював Микола Амосов. Працював як лікар, учений, громадський діяч. Трудився багато й напружено. Особливо відзначимо його потяг до письменства. У передмові до однієї з книжок, про яку ще піде мова, розповідаючи про амосовське кредо збереження здоров'я, Ю.Віленський справедливо зазначив, що не тільки у своїх наукових працях, а й у літературних творах учений закликав читача "стати зодчим, а не споживачем, не нехтувати механікою тіла в ім'я духу і силою тіла для тіла". І цей новий, хоча по суті вічний, світогляд — амосовський імператив життєдіяльності на межі тисячоліть. А далі: "І, здається, зовсім інша стежа — літературний дар

М.Амосова... Тяжіння слова..." Про особливості цього дару, про те, що у "рваному" ритмі амосовської прози сухувата раціоналістичність наукового мислення дивним чином поєднується з імпульсивним проникненням у драматичні таємниці життя, образно написав Ю.Щербак: "Напрошується порівняння письменницького стилю Амосова з хірургічною технікою, якою досконало володіє автор: ніби скальпелем відтинаючи все зайве й другорядне, оголити найголовніше, саму суть людини — її серце і душу".

Примітна хронологія, що відбиває окремі етапи його багатогранної творчості. Шістдесяті роки — повість "Мысли и сердце", перекладена тридцятьма мовами, і "Записки из будущего" — захоплива оповідь, що читається на одному подиху. Сімдесяті роки — науково-популярні, незвичайні за формою й амосовськи-неординарні за змістом книжки "Раздумья о здоровье", "Здоровье и счастье ребенка". Вісімдесяті роки — твір із примітною назвою "Книга о счастье и несчастьях", яку читачі сприйняли зі співпереживанням. Наступні роки, найбільш насичені літературною творчістю, ознаменувалися безліччю видань, з-поміж яких відзначимо ті, котрі завоювали найбільшу популярність: "Разум, человек, общество, будущее" (1994), "Пре одоление старости" (1996), "Голоса времен" (1998). Тут до речі зазначити: навряд чи було б виправдано в цьому нарисі докладно викладати зміст творів Амосова, розмаїття авторських поглядів та інтерпретацій. Тому обмежуся коментарями і роздумами переважно з приводу наукової публіцистики, соціологічних та філософських нарисів і есеїв, мемуарних оповідей. Наведу лише окремі місця зі статті "Академик Николай Амосов и его мемуары", опублікованої мною в "Международном медицинском журнале" (Т. 8, №1 — 2, 2002). Але спочатку — кілька слів про мемуари як літературний жанр. Недавно натрапив на висловлювання О.Герцена: "Щоб написати власні спогади... досить бути просто людиною, яка має що розповісти і хоче розповісти це". У Миколи Михайловича, більш ніж у будь-кого з його колег, було чим поділитися з читачем.

А тепер із тексту згаданої публікації: "...Шосте грудня минулого року. Прохолодний зимовий ранок. Гориста київська вулиця — спуск Протасів Яр (тепер — вул. Амосова. — Прим. ред.). Тут, у клініках і лабораторіях Інституту серцево-судинної хірургії, більше відомого широкій публіці як інститут Амосова, у звичних турботах початку трудового дня цього разу домінує атмосфера очікування. Пожвавлення і піднесений настрій помітний не тільки в персоналу, а й серед хворих, як завжди, в усьому обізнаних. Сьогодні день народження творця інституту Миколи Михайловича Амосова. Уже чути перші вітання, супроводжувані дружніми рукостисканнями та обіймами, вручаються квіти. Але винуватець урочистостей не схильний порушувати розпорядок, до речі, ним самим встановлений. Він присутній на обов'язковій ранковій конференції, де чергові лікарі повідомляють про вчорашні операції і проводиться обговорення майбутніх втручань, бере участь в обході хворих. І тільки потім, уже в кабінеті, приймає тих, хто прийшов його привітати, розмовляє з ними, обмінюється новинами, ділиться враженнями. А цього разу і вручає свою щойно видану книжку".

Мемуарний твір під стислою промовистою назвою "Голоса времен", про який ідеться, є скороченою й заново відредагованою автором версією спогадів, раніше виданих у Києві (1998), а потім — у Москві (1999). Книжка обсягом усього 13 друкованих аркушів розійшлася дуже швидко і вже стала бібліографічною рідкістю. Як і інші літературні праці, що вийшли з-під пера М.Амосова за останні п'ять десятиліть, книжка "Голоса времен" — сповідальна і довірча за своєю тональністю, чесна і пряма за змістом. У ній — роздуми про швидкоплинність життя, вік, еволюцію поглядів на минуле, сьогодення, майбутнє, а також розповідь про унікальний експеримент, про який багато хто чув і який досі викликає великий інтерес наукової спільноти. Прикметно, що книжку автор починає зі звернення до читача, у якому, бажаючи випередити запитання, для чого пише, дає точну й лаконічну відповідь: "Пишу для самовираження. Пишу тому, що мені 87 років і боюся відірватися від пам'яті, аби не втратити себе перед кінцем. Поскаржуся: кепсько залишитися без діла, навіть у старості. Ніби є ще сили, але вже знаєш: кінець близький, майбутнього нема. Значної справи не зробиш. Залишаються роздуми і минуле".

Що можна тут додати? Хіба тільки те, що всі ми сподіваємося в недалекому майбутньому "...жити в хорошому суспільстві, аби отримати віддачу, коли робиш добро... Що стосується щастя, то це залежить від того, чи зуміють люди знайти компроміси розуму і біології" Ці пророчі, сповнені філософського смислу слова — з нарису "Кредо" Миколи Михайловича Амосова.

По суті, цей нарис, як і багато іншого, що вийшло з-під його пера, — про час, про "пошуки самого себе". Ці слова належать іншому нашому відомому землякові, з яким, до речі, неодноразово зустрічався Микола Михайлович — такому ж, як і він, колишньому воїну суворої війни і сміливому совісному письменникові Віктору Некрасову: "...є й інший вид мандрів, не менш цікавий, — подорожі в часі. Ні, не в пошуках морлоків, не до рицарів короля Артура (що, втім, не менш цікаво), а в пошуках чогось, що тобі дороге, необхідне, а поруч, на жаль, нема. А можливо, це пошуки самого себе, подорож по власному житті?" Як багато в них співзвучного амосовським роздумам!

Чи завершив свої пошуки незабутній Микола Михайлович? Хочеться вірити, що так.